

DIMITAR MIRČEV

BALKANSKI MEGAETNIKUM

Nacionalne doktrine makedonskih suseda

EVROPSKI CENTAR ZA MIR I RAZVOJ
UNIVERZITET ZA MIR UJEDINJENIH NACIJA

BALKANSKI MEGAETNIKUM

Nacionalne doktrine makedonskih suseda

Izdavač: **Evropski centar za mir i razvoj (ECPD)**
Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija
Terazije 41, 11000 Beograd; telefon: (+381 11) 3246-041
fax: 3240-673 • e-mail: office@ecpd.org.rs • www.ecpdorg.net

Za izavača: **Negoslav P. Ostojić**, izvršni direktor ECPD

Prevod sa makedonskog jezika originalnog izdanja

Dimitar Mirčev
BALKANSKI MEGAETNIKUM
Nacionalne doktrine
makedonskih suseda

Димитар Мирчев
БАЛКАНСКИ МЕГАЕТНИКУМ
Националне доктрине
македонских суседа

© 2012 by ViG

Prevod: Snežana Cvetanović Jovanovska

Design: Nataša Ostojić-Ilić
Lektura: Srđan Popadić
Tiraž: 500 primeraka na srpskom jeziku
ISBN 978-86-7236-096-7

Štampa: graficom|uno

Beograd, 2015.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(497)"19/20"
316.482:323.1(497)"19/20"

МИРЧЕВ, Димитар, 1942–

Балкански мегаетникум: националне доктрине македонских суседа /
Димитар Мирчев ; [превод са македонског Снежана Цветановић Јовановска].
– Београд : Европски Центар за Мир и Развој (ECPD) Универзитета за Мир
Ујединjenih Nacija, 2015 (Београд : Графиком Јуо). – 447 стр. ; 23 см

Превод дела: Балканскиот мегаетникум: националните доктрини на
македонските соседи / Димитар Мирчев. – Тираж 500. – Напомене и
библиографске референце уз текст. – Sumarry: The Balkan Mega-Ethnos.

ISBN 978-86-7236-096-7

a) Међународни односи – Балканске државе – 20в-21в b) Етнички односи –
Балканске државе - 20в-21в

COBISS.SR-ID 220289548

Izdavanje ove knjige pomoglo je Ministarstvo kulture Republike Makedonije.

© Copyright by ECPD. All rights reserved. No part of this book may
be reproduced in any form without permission in writing from the
publisher

BALKANSKI MEGAETNIKUM

Nacionalne doktrine makedonskih suseda

DIMITAR MIRČEV

EVROPSKI CENTAR ZA MIR I RAZVOJ
UNIVERZITET ZA MIR UJEDINJENIH NACIJA

*Mom unuku Leonu, sa željom da živi u svetu bez
nacionalnih doktrina*

Sadržaj

Beleška.....	vii
--------------	-----

PREDGOVOR

BALKANSKI MEGAETNIKUM – OD ETNO-ROMANTIZMA DO ETNO-NASILJA	1
1. Predstavljanje i istorijat	3
2. Problemski ka Balkanu	10
3. Predstave i stereotipi.....	12
4. Kontrapunkt i razvoj	17
5. Tranzicijski čvor	24
6. Teorijski pristup naciji	28
7. Upotreba teorije i istorije	41
8. Albanska nacionalna doktrina	48
9. Bugarska doktrina.....	55
10. Grčka doktrina	60
11. Srpska doktrina	65
12. Analiza i dijagnoza	74
Još nekoliko zajedničkih i sumarnih izvoda iz analize ovih dokumenata	80
13. Megaetnikum.....	83
 ALBANSKA DOKTRINA.....	91
Platforma za rešavanje albanskog nacionalnog pitanja AAN, Tirana, 1998 godine	93
Izazovi demokratije u multi-etničkim društvima Njujork. 1998 godine	131

BUGARSKA DOKTRINA	143
Bugarska u XXI veku. Bugarska nacionalna doktrina	
Prvi deo. Sofija 1997 godine	145
Bugarska nacionalna doktrina. Nacionalni strateški programi. Drugi deo. Sofija. 1998 godine	189
Bugarska politika prema Republici Makedoniji Sofija, 2008 godine	199
GRČKA DOKTRINA	217
Makedonsko pitanje. Pregled pokušaja stvaranja veštačke nacije. Atina, 1993 godine.....	219
Skoplje u potrazi za identitetom i međunarodnim priznavanjem Solun 1994 godine	247
Skoplje u potrazi za identitetom i međunarodnim priznavanjem Solun 1994 godine	259
SRPSKA DOKTRINA	277
Memorandum SANU, Beograd, 1986 godine	279
Ideologija srpskog nacionalizma. Beograd, 2002 godine ..	309
Srpska država u programima srpskih političkih partija pre Dejtonskog sporazuma. Beograd, 2006 godine	335
A SUMMARY	
THE BALKAN MEGA-ETHNOS.	
National doctrines of Macedonian neighbors.	335

Na početku, kada sam se uhvatio posla oko ovog rada, poželeo sam da njegov predmet ne postoji, da jednostavno, nacionalne doktrine naših suseda nisu bile napisane. Koliko ove, koje su smeštene u zbirci toliko i one iz starije generacije doktrina. Pomislio sam da bi Balkan i, posebno, Makedonija, bili mnogo srećniji bez ovakvih doktrina. Pa ipak, realistično, one su bile iznedrene iz objektivnih pozicija makedonskih suseda i one su, hteli ili ne, bile oformljene. I ne možemo da ih negiramo. Koliko i da su subjektivističke, nacionalno i etnički pristrasne – one postoje, utiču na politiku i na odnose na Balkanu, još uvek nisu prevaziđene, još uvek su aktuelne u odnosima u susedstvu i u regionu; najverovatnije i dalje će biti aktuelne.

I tako, započeo sam ovaj rad da ih predstavim, da ih obradim i da se kritički osvrnem na njih. Naprosto, nisam mogao da odolim iskušenju da to ne napravim. U prilogu je taj rezultat. Njegov smisao je – da se razume da odnosi na Balkanu i u susedstvu Makedonije, ne nastaju slučajno i spontano, da imaju svoju genezu, socio-istoriju, socijalnu i razvojnu podlogu, da imaju svoje motive, aktere, podstrelkače i podržavače, i svoje formulacije. I da razumevanje tog kompleksa može da pomogne u kristalisanju odnosa, u postupcima i politikama među zemljama u regionu, među Makedonijom i njenim susedima, pa i unutar, u državnom poretku. I potom, da se ne misli u susedstvu, da se ovde kod nas ne računa na te doktrine, da se ne beleže, pažljivo proučavaju, da se ne analiziraju, da se njihova realnost i uticaj prečutkuju ili se ignorišu. Verujem u to da će ovaj narod i nacija, i ova država, bez obzira na doktrine i momentalne politike i izazove – opstati i da će se održati, da neće potkleknuti iskušenjima

kojima su izloženi i sa kojima se realno suočavaju. Kao što je govorio naš veliki pesnik, Gane Todorovski – Koliko smo, toliko smo, taman smo!

Veliki broj saradnika, prijatelja i kolega, me je ohrabrio i pomogao mi u ovom poduhvatu. Da spomenem pre svega, prvog urednika-izdavača ove knjige, mog prijatelja Gligora Stojkovskog, koji je toliko dugo vremena istrajavao u proizvodnji i u motiviranju, ali i u uređivanju dela. Isto tako da spomenem da su mi veoma dragocene bile sugestije i smernice mojih kolega i reczenzenta – dr. Branislava Sarkanjca i dr Dalibora Jovanovskog, kao i mog prijatelja dr. Zlatka Kramarića. Moj kolega i prijatelj prof. dr Negoslav Ostojić, sa kojim sarađujem više od trideset godina je bio pravi inicijator i „sponzor” ove knjige, za šta mu se od srca zahvalujem.

Najveću zahvalnost, ipak, dugujem svojoj supruzi, dr Aneti Mirčevi, koja ne samo što me je hrabrla, već me i trpeila u svim mojim benevolencijama dok sam pripremao knjigu.

Autor

PREDGOVOR

**BALKANSKI
MEGAETNIKUM –
OD ETNO-ROMANTIZMA
DO ETNO-NASILJA**

1. Predstavljanje i istorijat

Ova knjiga sadrži deset tekstova, zapravo originale i fragmente tekstova koji predstavljaju etnopolitičke platforme suseda Makedonije. To su: „**Memorandum Srpske akademije nauka**” iz 1986. godine, objavljen na više mesta, ovde preuzet od zagrebačkih „Naših tema”; zatim fragmenti dela V. Šešelja – „**Ideologija srpskog nacionalizma**” iz 2002., kao i izvod iz naučnog rada Momčila Subotića – „**Srpska država u programima srpskih političkih partija pre Dejtonskog sporazuma**”, iz 2006. godine. Smeštena su dva grčka teksta i to – „**Makedonsko pitanje. Pregled pokušaja stvaranja vеštačke nacije**”, od strane Instituta za međunarodne političke i strateške studije u Atini, objavljen februara 1993., i „**Skoplje u potrazi za identitetom i međunarodnim priznavanjem**” izdat u Solunu, 1994. Uključeni su fragmenti triju bugarskih tekstova – „**Bugarska u 20. veku. Bugarska nacionalna doktrina. Prvi deo**”, izrađen od strane Naučnog centra za bugarsku nacionalnu strategiju, izdata u Sofiji, 1997., i **Drugi deo** iste doktrine, izdat sledeće godine u Sofiji, a zatim – duži fragment brošure – „**Bugarska politika prema Republici Makedoniji**”, objavljena deset godina kasnije od strane drugog izdavača, takođe u Sofiji. Albanska doktrina je sadržana u „**Platformi za rešavanje albanskog nacionalnog pitanja**”, usvojena i izdata od strane Akademije nauka Albanije u Tiranii, 1998; istovremeno sa ovim dokumentom, u Njujorku, na veb-stranici Albansko–američke građanske lige objavljena je programska specifikacija dokumenta, pod naslovom „**Izazovi demokratije u multietničkim državama**”, Arbena Džafe-rija, što je, takođe, smešteno u ovoj knjizi.

Dokumenti su poređani prema azbučnom redu zemalja i zatim prema vremenu objavljivanja; prevedeni su sa raspoloživih originala i na ovom mestu su analizirani i kvalifikovani u predgovoru. Snabdeveni su potrebnim biblio-podacima i kratkim objašnjnjima.

Nema sumnje da su ovi dokumenti bili osnova, a negde i najava i vesnik mnogih političkih kretanja u regionu; neki od

nih su igrali i neposrednu ulogu u događajima (nemiri, sudari i nasilje) na Balkanu, u poslednjoj deceniji i po. Zapravo, to je slučaj sa svim spoljno-političkim doktrinama, posebno sa onima velikih sila, ili istorijski poznatijim doktrinama; da spomenemo ovde američke – Monroovu doktrinu iz 19. veka, ili Vilsonovu doktrinu i Maršalov plan iz 20. veka, japansku Mejdži doktrinu, nemačku *Drang-naht Osten*, sovjetsku Brežnjevljevu doktrinu ograničenog suvereniteta i mnoge druge. Ove što potiču sa Balkana nisu toliko dalekosežne, no bez sumnje imaju uticaja na regionalne, pa i na šire političke odnose. Javljuju se kao drugi talas nacionalnih ili etnopolitičkih doktrina, u poslednjih dvadesetak godina, odnosno posle velikih sistemskih promena i državnopolitičkih promena na Balkanu posle 1990. Prvi talas doktrina, je bio oformljen u devetnaestom veku, u eri nacionalnog preporoda i romantizma, u eri uspostavljanja i konsolidacije balkanskih država, kada su svi stvarali oslobođilačke, ali i ekspanzionističke i osvajačke programe i političke koncepcije.

Da spomenemo ovde, „Načertanija” srpskog ministra spoljnih poslova Ilije Garašanina iz 1844. godine, koji je imao u vidu obnavljanje Dušanovog carstva; iste, 1844. godine, objavljena je „Megali-ideja” grčkog premijera Joanisa Koletisa koja je Grčko kneževstvo, kao stremljenje, projektovala na teritoriju Vizantijskog carstva; Megali-ideja je sadržana u govoru grčkog premijera J. Koletisa na ustavotvornoj skupštini u Atini, u januaru 1844; zatim sledi – Naredba (Ustav) i program Bugarskog revolucionarnog centralnog komiteta namenjen radnicima, a za oslobođenje bugarskog naroda, koju su 1869., u Bukureštu pripremili – G. Rakovski, Lj. Karavelov, V. Levski, H. Botev, J. Cankov i T. Peev; zatim doktrina Kemala paše Ataturka iz 1925. – „Mir u zemlji, mir u svetu”, ali i prethodno usvojen Program albanske Prizrenske lige iz 1878. godine. Doktrine koje su ovde smeštene i koje analiziramo, uglavnom su modernizacija tekstova iz prošla dva veka, prilagođene novim okolnostima.

Smisao ove analize nije da se ti tekstovi kritikuju ili oma-lovažavaju, još manje da se polemiše sa istoriografskom i

drugom argumentacijom koju oni predstavljaju, makar što se to na nekim mestima ne može izbeći do kraja. Ne može se poreći legitimnost svakog etnikuma, nacionalnosti, nacije, pa i bilo koje druge socijalne grupe ili ljudske zajednice, da se usredsredi na svoje probleme, da vizira svoju budućnost i da sanja svoje snove... Etnikum i nacija, bez obzira na dinamiku globalizacije i porast civilnog društva u svetu, su realnost i, bez sumnje, ne toliko kratka budućnost ljudske društvene organizacije i duhovnosti. Otud, oni nisu anahronizam, niti pak upliv modernizma koji je alternativan ili konkurentan etnicizmu, pa i nacio-centrizmu.

Zato i zbir socijalnih veza, reproduksijskih obrazaca, emocija, osećanja kao i njihove transpozicije čoveka u budućnosti, koje sa sobom nose etnikum i nacija, u suštini slično kao i kod religijskih obrazaca i transpozicija, zasluzuju prideve, realno trajne i legitimne, pa čak i kada su asocijalno i posebno politički – protivrečni i retrogradni. Isto toliko legitimno, pozvano na zaduženi analitički i kritički pristup, je i naučno istraživanje ovih socijalnih pojava.

Problem nastaje, kao što će naglasiti poznati istraživač modernog nacionalizma, Antoni Smit, kada se u naučnim tekstovima o nacijama i nacionalizmima javljaju antinomije koje nisu imanentne nauci: ona između „suštine“ nacije i njenog „konstruisanog“ kvaliteta; između drevnosti nacije i njene čisto sadašnje pojavnosti, kako i između kulturne baze nacionalizma i njenog suočavanja sa isključivim političkim aspiracijama i ciljevima. U tim antinomijama se rađa jedan jednostran i iskrivljen etno-simbolizam u koji spadaju i pokušaji nacio-centrizma da se naučno i racionalno legitimira i legitimizira. To često duboko utiče na istorijsku nauku i političke aktivnosti na takozvane nove nacije, ali i na njihove nacionalističke krugove (Smith, 1998., str. 170). U sociologiji, na jedan uopšteniji način, problem su pre više od 30 godina postavili Berger i Lukman, rasčlanjujući „socijalnu konstrukciju“ stvarnosti, u kojoj nauka ne malo učestvuje (Berger and Luckman, 1967).

Nema sumnje da etno-simbolizam sa svim onim što reflektuje od socijalne stvarnosti, spojen sa etno-politikom, suštinski utiče na savremeni čovekov život, koliko unutar etničke grupe kao socijalne grupe i zajednice, toliko i u grupama i zajednicama koje su po sastavu multietničke ili višenacionalne; no, isto toliko utiče i na događaje i kretanja u regionima i u međunarodnoj zajednici sveukupno. Proizilazi da su sve socijalne pojave ili procesi, koje fokalno ispituje sociologija, na primer, društvene grupe i grupisanje, produksijski i reproduksijski obrasci, društvena mobilnost i dinamika, kulturna i duhovna produkcija i odraznost, pod snažnim uticajem etno-fenomenologije i etno-simbolizma, ali pod isto tolikim uticajem je i njihovo proučavanje i osmišljavanje. To se jednakodno odnosi na procese koje ispituju politikologija, ekonomija, kulturologija i druge bazične nauke: na primer upravljanje i vladanje, tržište i sopstvenost, proizvodnja, a posebno raspodela itd.

Odatle, **smisao objavljivanja ove zbirke** je da se da doprinos upoznavanju sa etno-simbolizmom, etno-centrizmom i etno-politikom u regionu u kom živimo, i to ne sa različitim ciljem osim da bolje razumemo i odgovarajuće reagujemo na njihove manifestacije i izraze. Zašto upravo ovi dokumenti, a ne i neki drugi? Zašto ne mnogo više dokumenata, različitih i starijih? Zato što se zna se da je region, odnosno Balkan, a posebno zemlje bivše Jugoslavije, bio plodno tlo i takozvani fertilizator, koliko kretanja i snaga, toliko i etno-političkih platformi, dokumenata, akata.

U širem regionu, na primer u drugim republikama bivše Jugoslavije, postoje varijacije takvih doktrinarnih dokumenata; i slovenečka, a posebno hrvatska i bošnjačka, mnogo su uticale na konflikte, pa i na nasilje, posebno u dekadi 1990–2000. godine. Da spomenemo na ovom mestu „**Priloge Slovensačkom nacionalnom programu**”, objavljenim decembra 1987, u br. 57 ljubljanske „Nove revije”, autora Hribara, Urbančića, Rupela, Pučnika, Jančara, Grafenauera i dr., zatim krajem 1989., **politički program HDZ-a** u Zagrebu, izrađenog od strane grupe naučnih radnika oko Leksikografskog

zavoda, predvođene Franjom Tuđmanom i **bošnjačkog SDA** Alije Izetbegovića u Sarajevu.

Svi ti tekstovi i dokumenti, istorijski i noviji, zaslužuju da se prouče na jednom mestu, jednakom metodologijom i analitičkim postupkom. Ipak, u izboru dokumenata smo se odlučili za jedan skromniji poduhvat, za onaj sa **novim dokumentima suseda sa kojima se graničimo, sa kojima živimo i neposredno komuniciramo**, sa kojima imamo međusobne interese, sa kojima, kod njih ili kod nas, najčešće imamo etničke zajednice „iza granice“. Osim toga, postoji značajno više doktrinarnih dokumenata, osim ovih koji su smešteni u zbirci: odnosno, medijumski, udžbenički, publicistički pa čak i književni. Pa ipak, trebalo je da se postavi granica opsega, a ta granica je bila – njihova važnost i uticaj na politiku.

Dokumenti koje objavljujemo su jedno novije svedočanstvo. Makar što grade svoju koncepciju na temelju istorijske uloge, prava, zasluga i doprinosa svom etnicitetu, oni su oblikovani u naporu da se suoče sa modernizmom i da strukturiraju i prestrukturiraju poredak koji za osnovu ima sadašnje promene i dinamiku na Balkanu, u Evropi i u svetu. U tome, oni imaju probleme ne samo u vezi redefinisanja nacionalizma i etno-centrizma kao što su bili poimani u 19. veku, već i u prevazilaženju očiglednog kontrasta u odnosu na savremene trendove civilno-društvenog razvoja, globalizaciju i regionalizaciju, neograničenog tržišta, demokratije i ljudskih prava (posebno ovo poslednje) itd.

Ne može se reći da kod velikog broja njih, iliu d elu svakog od njih, nema realizma i objektivnosti u ocenama tadašnjeg stanja stvari i uslova, kao i preobražene i libertarne retorike. Kao što ima i mnogo etno-centrizma, destruktivnosti, pretnji nasiljem i prelaženja sa druge strane na prava drugih etnikuma, nacija, država i zajednica. Zbog toga, i pored uzdržavanja od kritičnosti i negacije ili diskvalifikacije, te dokumente ne možemo a da ne razgledamo i kao nacionalističke, a neke od njih i kao agresivno-nacionalističke.

Pitanje je gde je u ovoj zbirci **makedonski etno-politički program ili nacionalna doktrina?** Nema je, budući da

jednostavno ne postoji ili nismo mogli da je nađemo, kao dokumentat ili kao tekst. Inače, bez sumnje, mi bismo je uključili i proučili. Razume se, nacionalno-doktrinarnih elemenata ima u mnogim izvorima u periodu preporoda, ustanačka i posle njih. Da spomenemo ovde – Ustav (Pravila) Štaba Krenenskog ustanka, odnosno Makedonskog ustaničkog komiteta iz 1878., pa Ustav Makedonske lige, u Sofiji, 1880., zatim Državotvorni program i Manifest Privremene vlade Makedonije iz 1880/81., zatim veći broj državotvornih dokumentata od strane MRO (TMORO) i kasnije VMRO, itd. (Minoski, 2008., prvi deo, gl. 3; Popovski, 2002.). Pa ipak, ti i takvi dokumenti imaju samo projektivno-oslobodilački i državotvorni karakter, ne doktrinarno-osvajački, ekspanzionistički i negatorski karakter u odnosu na susede. Većina njih je računala na saradnju i zajedničko delovanje sa nacionalnim snagama suseda.

U novije vreme bilo je više pokušaja za izradu, ili barem za skiciranje, takve platforme ili programa. Od 1990. godine na ovamo zaista su postojale inicijative i apeli različitih foruma i saveta, intelektualnih i akademskih krugova, predlozi i propozicije za sve partiskske ili međupartijske timove, navodno da bi se konsenzualno postavile barem neke osnove i „reperi” takozvanih nacionalnih intresa. Nije uspelo. Bilo je, a i danas postoje, laičke, intelektualne, ali i medijske kritike zbog nedostatka takve platforme. Javljuju se i pojavljuju ozbiljna mišljenja da su problemi sa kojima se suočava Makedonija i makedonski narod, uglavnom posledica toga što ne postoje takva platforma, što se ne zna koja je linija politike, razvoja, kretanja; odatle, navodno, dolaze svi problemi sa kojima se suočavamo, odatle, navodno, nemoć pred jednostranim izazovima drugih nacija i nacionalnosti, no i modernizma, neizvesnostiti u odnosu na budućnost. Možda u tim zahtevima i kritikama, postoji zrno racionalnosti i istine. Ono što je suštinski u svakoj strategiji je da odražava pluralni, građanski i multikulturalni karakter države i jasnu i dugoročnu državnu politiku, demokratski oblikovanu i legitimno usvojenu. A to svakako funkcioniše.

Ne kažemo ovim da u Makedoniji ne postoji makedonski nacionalizam, etno-centrizam, etno-romantizam, niti pak da ne postoje dokumenti, partijski, programski, publicistički i drugi tekstovi, koji ih ne izražavaju. Svakako da ih ima, ali ne u nekom uobličenom, osmišljenom, ideoološki i sistematski zaokruženom obliku, što bi bilo pandan ovim dokumentima u zbirci.

Makedonija ima perspektivu i budućnost kao razvijeno građansko društvo, sa snažno upregnutim producijskim i humanim resursima, ekonomski prosperitetno, stabilno u svojim demokratskim institucijama i tržišnoj ekonomiji, kao multikulturalno društvo po svom sastavu i reprodukciji, liberalno i tolerantno u svojim duhovnim i vrednosnim agregatima. Evropska i globalna integracija je istinski pravac, reper i mogućnost za takvo društvo. Samo u takvim razvojnim uslovima može da opstane i da se gradi makedonsko nacionalno biće, identitet, jezik, kultura, uključujući opstanak makedonskih manjina i dijasporu izvan Republike. Ne postoje drugi nacionalni interesi makedonskog naroda izvan ili iza tih kvalifikativa. To znači da identitetan znak, istorijska i realitetna utemeljenost, potencijal, perspektiva, izazovi i ambicije makedonskog naroda mogu da se materijalizuju i pozitivno da se usmere samo u uslovima modernosti, demokratije i ljudskih prava, razvoja, dobrosusedstva, tolerancije i dijaloga. Ove vrednosti su zajedničke, a ne suprotne interesima suseda i etničkih zajednica sa kojima se u Makedoniji zajedno živi. Ukoliko je to tako, a razvoj unutrašnjih odnosa i struktura u republici se kreće u tom smeru, makedonski narod ima utoliko više legitimno pravo i moralni autoritet da se borи i da se ne odriče svog identiteta, nacionalne samobitnosti i državnosti, zbog bilo koga i bilo čijih planova, doktrina, platformi, ambicija i iluzija; oni će se pokazati kao nemoćni i neperspektivni. Potrebna je razvojna, državna i gradanska strategija, što samo može da otvorи prostor za procvat naše nacionalno-kulturne samobitnosti.